

Rafał Malik*

Koszyce. O budowie przestrzennej miasta lokacyjnego w świetle badań nad wielkością i kształtem średniowiecznej parceli mieszczącej

Koszyce. The spatial structure of a chartered town in the light of research on the size and shape of a medieval settlement plot

Słowa kluczowe: Koszyce, średniowiecze, urbanistyka

Key words: Koszyce, Middle Ages, urban planning

Koszyce, niegdyś miasto, a obecnie wieś, położone są nad rzeką Szreniawą około 2 km od jej ujścia do Wisły na głównej drodze prowadzącej z Krakowa w kierunku Sandomierza i Lublina.

Zainteresowanie historią Koszyc jest więcej niż skromne. Nie lepiej przedstawia się rozpoznanie problematyki związanej z formowaniem się ich średniowiecznego organizmu miejskiego. Praktycznie miejscowość ta po dzień dzisiejszy takowego opracowania nie posiada. Jedną z istotniejszych pozycji, jakie dotychczas ukazały się na rynku wydawniczym, odnoszącą się do historii osady jest szkic autorstwa F. Kiryka zamieszczony w „Pamiętniku Sandomierskim”¹. Jest to syntetyczne ujęcie dziejów miasta w okresie średniowiecznym. Równie istotną co opracowanie Kiryka pozycją wnoszącą wiele cennych informacji do badań nad przeszłością Koszyc, w tym także w pewnej mierze do badań nad ich średniowiecznym kształtem przestrzennym, są dane *Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu*². Pewnych informacji co do topografii miasta dostarcza *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*³. Pierwsze monograficzne ujęcie o charakterze popularno naukowym dziejów Koszyc zostało opracowane przez A. Bieniasa i St. Przybyszewskiego⁴. Uzupełnieniem tej pozycji jest praca zbiorowa pod redakcją H. Przybyszewskiego omawiająca najstarsze dzieje ziemi koszyckiej w świetle wykopalisk archeologicznych⁵.

Z nazwą Koszyce stykamy się po raz pierwszy w 1361 roku. Wówczas to niejaki Wincenty *heres de Coschicze* procesował się z klasztorem jędrzejowskim o pola we wsi Konary⁶.

Koszyce, once a town and nowadays a village, is located on the river Szreniawa approximately 2 km from its outlet into the Vistula, on the main road leading from Krakow towards Sandomierz and Lublin.

The interest in the history of Koszyce is rather modest. Recognition of issues connected with formation of the town's medieval organism is not faring any better. Practically, the town has not been the subject of such a study until the present day. One of the most significant titles concerning the history of the settlement, which have been published so far, is a sketch by F. Kiryk enclosed in the “Pamiętnik Sandomierski”¹. It is a synthetic approach to the history of the town during the medieval period. The *Historical-Geographical Dictionary of the Krakow Voivodeship in the Middle Ages*² is as important as the study by Kiryk, since the data found there yield valuable information for the research on the past of Koszyce, to a certain extent including also the research on its medieval spatial shape. Some information concerning the town topography has been provided by the *Geographical Dictionary of the Polish Kingdom and Other Slavic Countries*³. The first scientific monograph for the general public presenting the history of Koszyce was prepared by A. Bienias and St. Przybyszewski⁴. It is complemented by a collective work edited by H. Przybyszewski discussing the most distant past of the Koszyce land in the light of archaeological excavations⁵.

The name Koszyce was mentioned for the first time in the year 1361. It was then that a Wincenty *heres de Coschicze* shad a lawsuit with the monastery in Jędrzejow over the fields in the Konary village⁶.

* Dr inż. architekt.; adiunkt; Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej; mail. rafalmalik@orange.pl

* PhD, eng. architect; adjunct; Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Department of History of Architecture, Urban Planning and Art; mail. rafalmalik@orange.pl

Kto i kiedy lokował tu miasto, nie wiemy. Wiemy natomiast, na podstawie cytowanego wyżej dokumentu, że już przed lokacją miasta istniała tu jakaś forma osadnicza należąca do rąk prywatnych⁷. Jaki kształt przestrzenny mogła posiadać ta osada, nie wiemy. Możemy przypuszczać, że funkcjonowała ona w oparciu o skrzyżowanie drogi prowadzącej z Krakowa wzdłuż Wisły w kierunku Sandomierza z lokalnym połączeniem komunikacyjnym prowadzącym z prawego brzegu Wisły w kierunku Skalbmierza i Działoszyc⁸.

Takie usytuowanie osady zapewne musiało w jakiś sposób determinować jej formę. Być może tworząca tę osadę zabudowa skupiona była wokół obszernego, trójkątnego, nieco workowatego placu powstałego z połączenia wyżej wymienionych kierunków⁹. Miała ona charakter osady formowanej w sposób samorzutny, bez z góry ustalonego planu, gdzie sytuowanie siedliska polegało jedynie na doborze odpowiedniego do tego miejsca.

Droga z Krakowa na Sandomierz prowadząca lewym brzegiem Wisły była częścią ważnego w owym czasie połączenia drogowego łączącego Polskę Piastowską z Rusią. Historycy przypuszczają, że połączenie to istniało jeszcze przed narodzinami państwa polskiego. Wyniki przeprowadzonych dotychczas badań pozwalają przyjąć, że to właśnie w oparciu o ów trakt rozwinęła się jedna z najstarszych sieci osadniczych w Małopolsce, na którą w wieku XIII nałożyła się z kolei sieć miast lokacyjnych. Ich charakterystyczną cechą jest w miarę równomierne rozmieszczenie, przeciętnie co 30 km od siebie, przeważnie przy ujściu lewych dopływów Wisły, na wyższym, a przez to bardziej atrakcyjnym dla osadnictwa brzegu wiślanym¹⁰.

Równie istotną rolę w rozwoju osadnictwa w rejonie Koszyc odegrała droga z wyżej wymienionych dróg. Pozwalała

Who and when founded the town here is not known. However, on the basis of the above quoted document, it is known that even before the town foundation a form of settlement belonging to a private owner had existed here⁷. We do not know what spatial form the settlement might have had. We can only suppose that it functioned at the crossroads of the route leading from Krakow along the Vistula River towards Sandomierz, with a local communications connection running from the right bank of the Vistula in the direction of Skalbmierz and Działoszyc⁸.

Such location of the settlement must have determined its form. The buildings forming the settlement may have surrounded a vast, triangular, slightly sack-like yard obtained as a result of the above mentioned routes converging there⁹. It must have been a spontaneously formed settlement without a predetermined plan, where situating a settlement involved merely selecting an appropriate site.

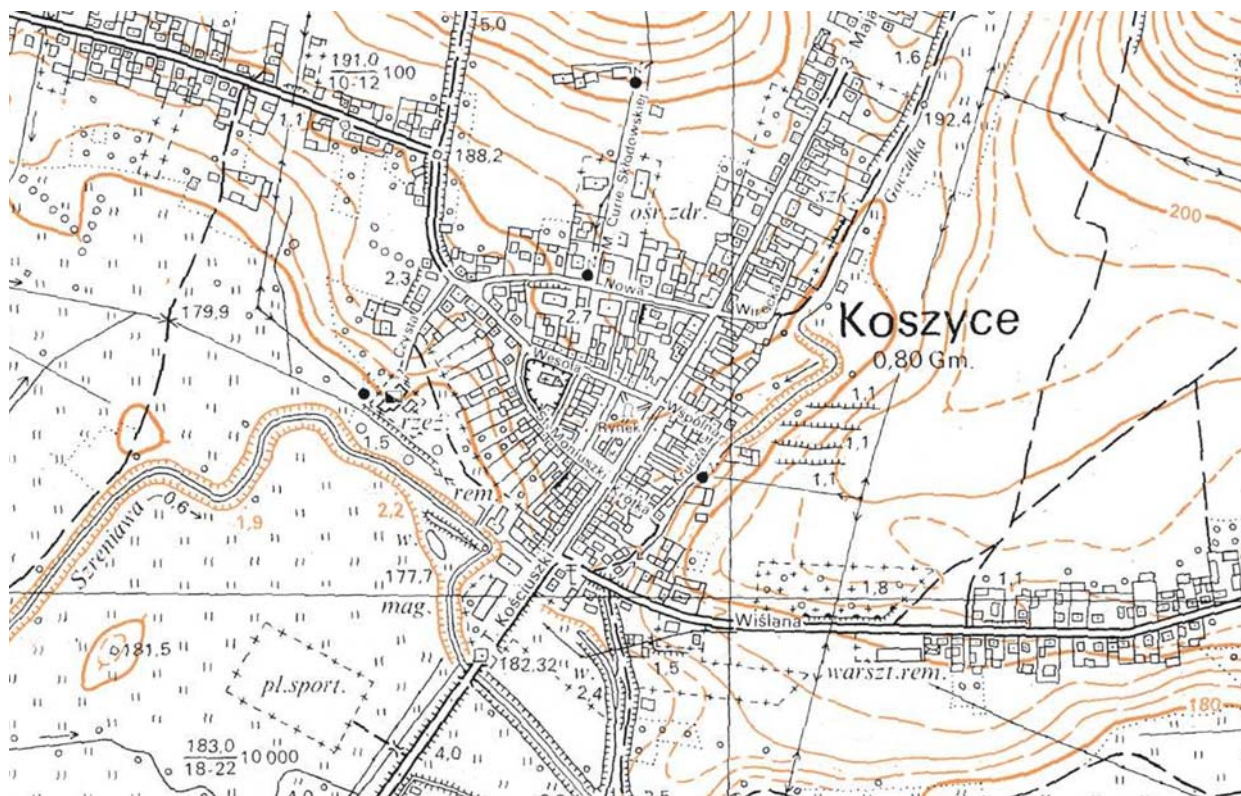
The road from Krakow towards Sandomierz, running along the left bank of the Vistula, was a part of an important then road connection linking Poland of the Piast dynasty with Rus. Historians suppose that the connection may have existed even before the state of Poland was born. Results of the research conducted so far allow for assuming that this particular route constituted the basis on which one of the oldest settlement networks in Lesser Poland was developed, on which the network of foundation towns was superimposed in the 13th century. Their characteristic feature is relatively even distribution, on average within 30 km from one another, mostly at the mouths of left-bank tributaries of the Vistula, on the higher – and so more attractive for settlement – bank of the river¹⁰.

The other above mentioned road played an equally significant role in the development of settlement in the Koszyc

Ryc. 1. Koszycy. Fragment mapy topograficznej w skali 1:100 000 wydanej przez Wojskowy Instytut Geograficzny w 1938 roku. Mapa w zbiorach Katedry Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej Politechniki Krakowskiej

Fig.1. Koszycy. Fragment of a topographic map in the scale 1:100 000 published by the Military Geographical Institute in 1938. Map in the collection of the Department of History of Architecture, Urban Planning and Art, Cracow University of Technology

Ryc. 2. Koszyce. Współczesna mapa topograficzna miasta i jego okolic. Plan z zasobów cyfrowych <http://geoportal.gov.pl>
 Fig. 2. Koszyce. Modern topographic map of the town and its surroundings. Plan from the digital collection <http://geoportal.gov.pl>

ona transportować wydobywaną w Bochni sól z omińnięciem Krakowa. Poprzez przeprawę pod Uściem Solnym, a następnie Morsko i Koszyce wożono ją do składów w Sandomierzu i Wiślicy. Jej przedłużeniem był trakt Koszyce – Jędrzejów, którym transportowano sól na Mazowsze. Dopiero począwszy od lat 50. XV wieku w wyniku otwarcia drogi przez Niepołomice połączenie to wydaje się tracić na znaczeniu¹¹.

Położenie Koszyc na skrzyżowaniu owych traktów nie tylko musiało determinować kształt przestrzenny osady, ale także, jak się wydaje, sprzyjało jej stałemu ekonomicznemu rozwojowi, co w perspektywie czasu musiało w końcu doprowadzić do powstania tu miasta.

Ponieważ dyplom odnoszący się do tego faktu nie posiada znamion dokumentu lokacyjnego, a jest tylko zwykłym zatwierdzeniem prawa miejskiego, niektórzy historycy zakładają, że rewindykacja Koszyc do rąk królewskich oraz lokacja miasta nastąpiły między 1361 a 1374 rokiem¹².

Lokacja Koszyc na prawie miejskim początkowo była nową fazą rozwoju dotychczasowych stosunków społecznych i gospodarczych. Tym samym wpłynęła na modyfikację dawnego układu przestrzennego. W jej wyniku powstało nowe rozplanowanie, które było w dużo wyższym stopniu niż funkcjonująca tu do tej pory struktura dostosowane do rozwijającej się w Koszycach funkcji handlowej i produkcji rzemieślniczej.

Pod zabudowę miejską wybrano niewielką niezależową terasę lewego, wysokiego brzegu rzeki Szreniawy. Układ miasta oparty został, na co wskazują jego zachowane po dzień dzisiejszy relikty, na zgeometryzowanym planie rozwiniętym na prostym ortogonalnym schemacie składającym się z dziewięciu umiarowych bloków odciętych od siebie ortogonalną siecią ulic. Centralnym elementem tego schematu był rynek. Jego obecne wymiary to odpowiednio 59,50 (51,26) × 115,41

region. It allowed for bypassing Krakow when transporting salt mined in Bochnia. Crossing the ford at Uście Solne, and then via Morsko and Koszyce, it was carried to the warehouses in Sandomierz and Wiślica. Its continuation was the route Koszyce – Jędrzejów along which salt was transported to Mazovia. Only since the 1450s the route seems to have lost its importance as a result of opening the road via Niepołomice¹¹.

The location of Koszyce at the junction of those routes must have determined not only the spatial shape of the settlement, but it also seems to have enhanced its constant economic development, which in time must have led to a town being established here.

Since the certificate concerning that fact does not bear the hallmarks of a foundation charter, and is merely a confirmation of the granted town right, some historians assume that regaining Koszyce by the king and the town foundation took place between 1361 and 1374¹².

Foundation of Koszyce and granting its town rights commenced a new phase in the development of the former social and economic relations. Thus it prompted the modification of the previous spatial layout. It resulted in a new town plan which was much better suited to the commercial function and crafts manufacture developing in Koszyce, than the structure functioning here so far.

A small terrace on the left, high bank of the river Szreniawa was selected as the site for town buildings. Relics preserved until today indicate that the town layout was based on a geometricised plan laid out on a simple orthogonal scheme consisting of nine regular blocks separated from one another by an orthogonal street network. A central element of that scheme was the market square. Its current size measures respectively 59.50 (51.26) × 115.41 (125.18) metre. It was surrounded by

(125,18) metra. Otaczało go pojedynczym pasem osiem bloków zabudowy mieszkalnej, cztery przyrynkowe i cztery tzw. przekątniowe.

Odtworzenie pierwotnego podziału bloków zabudowy na poszczególne parcele w świetle wielowiekowych przeobrażeń nie jest przedsięwzięciem łatwym. Zadania tego nie ułatwia też późny materiał kartograficzny. Stąd przedstawiona tu próba określenia wielkości lokacyjnej działki miejskiej w Koszycach, jej proporcji oraz liczby działek w bloku ma jedynie charakter hipotetyczny.

Wykonane pomiary¹³ szerokości frontów poszczególnych posesji wchodzących w skład bloków przyrynkowych w Ko-

a single line of eight housing blocks, four market blocks and four so called diagonal.

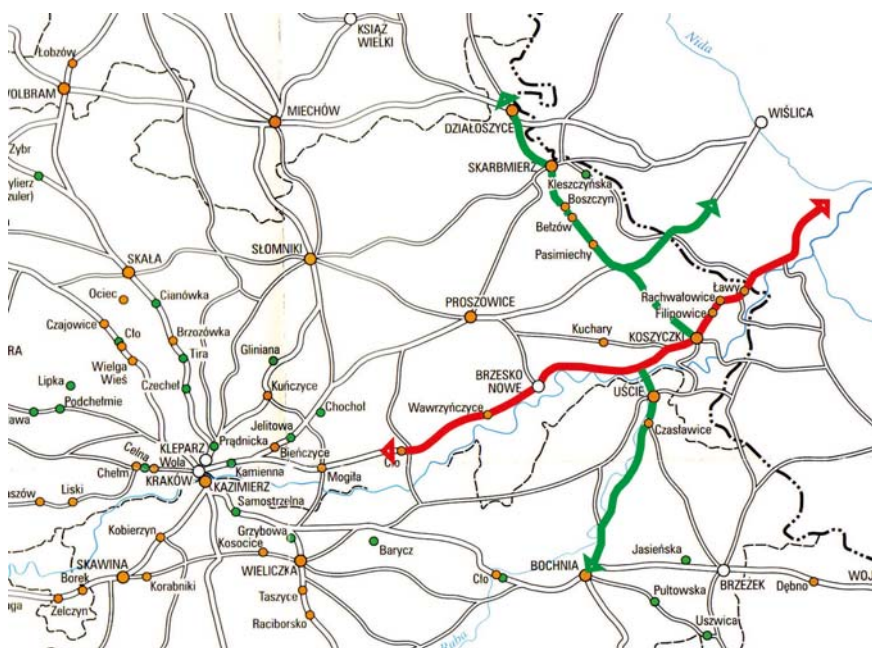
Recreating the original division of building blocks into individual parcels of land on the background of centuries-old transformations is not an easy task, and it is not made any easier by later cartographic material. Hence the presented here attempt at determining the size of a foundation town plot in Koszyce, its proportions and a number of plots in a block is only of hypothetical character.

Carried out measurements¹³ of the front widths of particular properties making up the market blocks in Koszyce revealed a predominance of plots whose fronts were between

Ryc. 3. Koszyce. Widok miasta z lotu ptaka. Materiał z zasobów <http://geoportal.gov.pl>

Fig. 3. Koszyce. A bird's-eye view of the town. Material from the collection <http://geoportal.gov.pl>

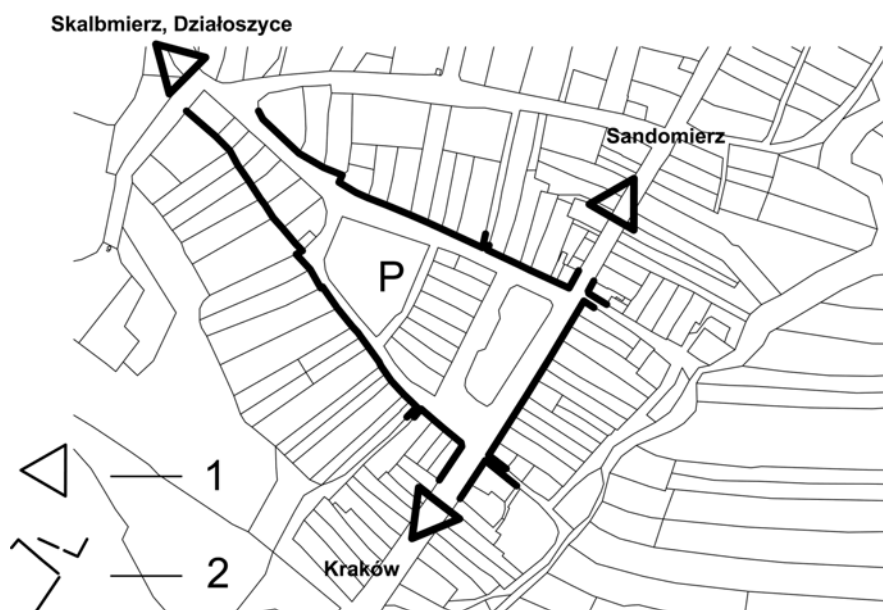

Ryc. 4. Fragment mapy przedstawiający przebieg ważniejszych dróg handlowych w rejonie Koszyc w okresie średniowiecza. Opracowanie autora na podstawie mapy M. Wilskiej ilustrującej układ dróg województwa krakowskiego w XVI wieku. Mapa zamieszczona w *Atlasie historycznym Polski województwa krakowskiego w drugiej połowie XVI wieku, Część I, Mapy, plany, Instytut Historii PAN*

Fig. 4. Fragment of a map presenting the outlines of important trade routes in the region of Koszyce during the medieval period. Prepared by the author on the basis of M. Wilska's map illustrating the road network in the Krakow Voivodeship in the 16th century. The map enclosed in the Historical Atlas of Poland of the Krakow Voivodeship in the 2nd half of the 16th century, Section I, Maps, Plans, Institute of History PAN

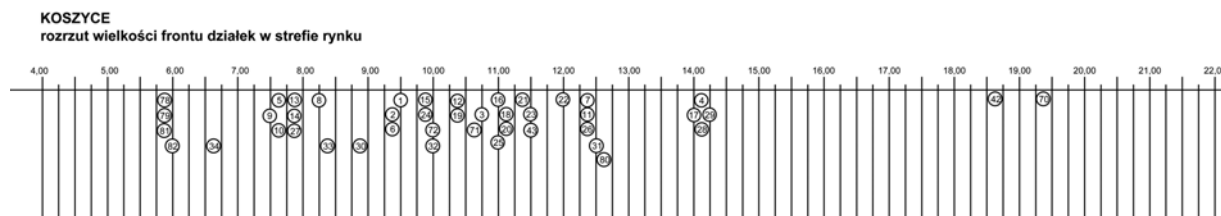
szycach wykazały zdecydowaną przewagę działek o szerokości frontu od 10,25 do 12,00 metrów. Według pomiarowej metody badania planów miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki¹⁴ przy stopie równej 0,29 metra szerokość frontu badanych posesji licząc w miarach średniowiecznych wynosiłaby około 40 stóp. W przeliczeniu na miary metryczne byłoby to odpowiednio około 11,60 metra długości. Do takich parametrów zbliżone są wymiary par działek nr 78 i 79 oraz 81 i 82. Ich występowanie sugeruje jednocześnie, że pierwotna szerokość działki siedliskowej w strefie rynku w Koszycach mogła wynosić właśnie owe 40 stóp. Nie bez znaczenia jest w tym przypadku także i to, że obie działki takiej pary mają

10.25 – 12.00 metres wide. According to the measurement method applied to examine plans of medieval towns on the basis of the plot concept¹⁴ with one foot equalling 0.29 metre, the front width of examined properties would equal about 40 feet, using the medieval units of measure. After conversion into the metric system it would equal approximately 11.60 metre. The sizes of couples of plots no 78 and 79, and 81 and 82 are close to such parameters. At the same time, their occurrence suggests that the original width of a settlement plot in the market zone in Koszyce might have measured those 40 feet. Moreover, the fact that both plots in such a pair were of a similar size, and their location was usually in accordance with

Ryc. 5. Hipotetyczna rekonstrukcja układu przestrzennego Koszyc sprzed lokacji miasta w drugiej połowie XIV wieku. Opracowanie autora. Legenda: 1 – kierunki ważniejszych w rejonie połączeń drogowo-handlowych, 2 – hipotetyczny narys linii zabudowy, P – plac, być może o charakterze targowym

Fig. 5. Hypothetical reconstruction of the spatial layout of Koszyce, before the town foundation, in the second half of the 14th century. Prepared by the author. Legend: 1 – directions of the most important trade route connections in the region, 2 – hypothetical outline of the built-up area, P – a square, perhaps a market place

Ryc. 6. Zestawienie rozrzutu szerokości frontu parcel w strefie rynku w Koszycach. Opracowanie autora

Fig. 6. Comparison of width distribution of plot fronts within the market zone in Koszyce. Prepared by the author

Ryc. 7. Koszyce. Plan śródmieścia z oznaczeniem 40-stopowych odcinków, na jakie można podzielić granice przyrynkowych bloków zabudowy siedliskowej. Opracowanie autora na kanwie współczesnego cyfrowego planu ewidencji gruntów. Plan pochodzi z zasobów Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Proszowicach

Fig. 7. Koszyce. Plan of the town centre with marked 40-foot sections into which the boundaries of the market settlement building blocks can be divided. Prepared by the author, on the basis of a contemporary digital land registry. Plan in the collection of the County Centre of Geodetic and Cartographic Documentation in Proszowice

zbliżone wymiary, a ich usytuowanie jest zazwyczaj zgodne z rytmem 40-stopowych podziałów pierzei.

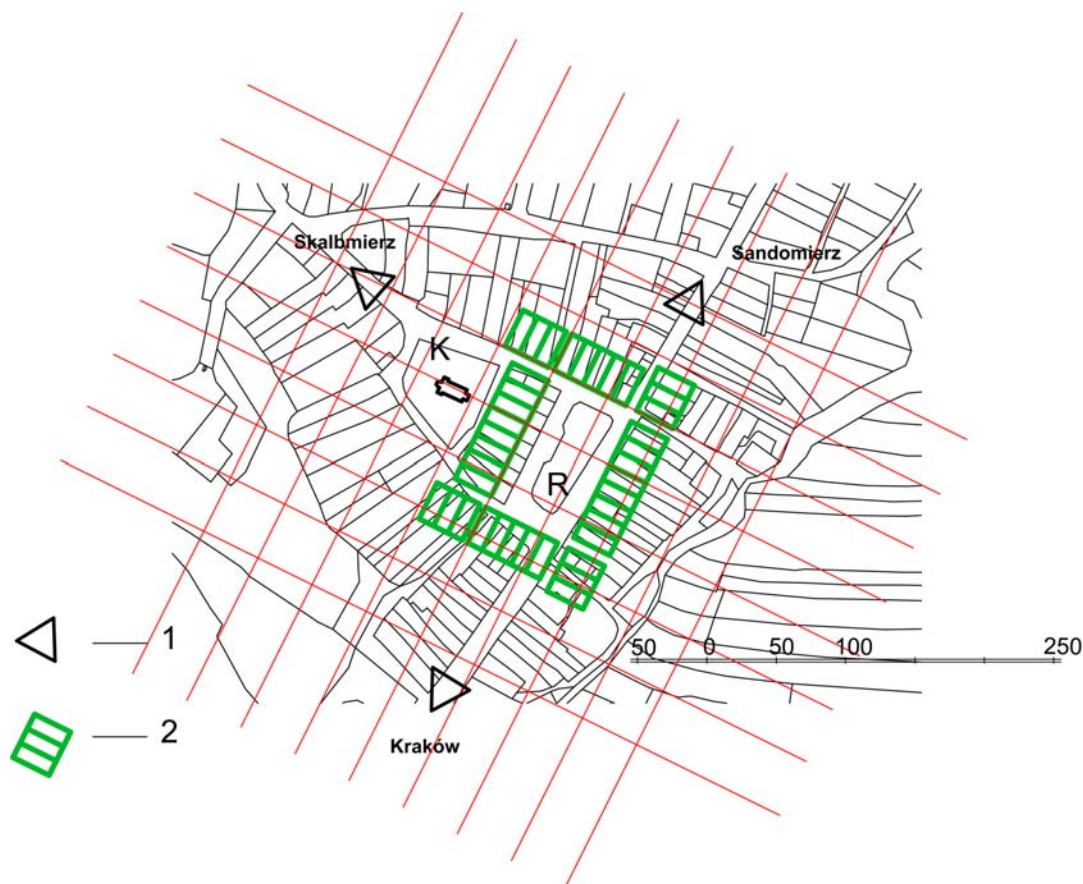
Wylczenie długości działki, podobnie jak znalezienie jej szerokości, oparto na analizie kierunku układu działek w planie miasta z jednej strony, z drugiej zaś na poszukiwaniu najczęściej powtarzającego się w zachowanych podziałach własnościowych wymiaru, który odpowiadałby jednocześnie określonej wielokrotności szerokości parceli. Uzyskane tą drogą dane sugerują, że podstawowa głębokość parcel w Koszycach mogła wynosić około 29,20 – 29,50 metra długości. Wielkość taką ujawniają parcele nr 13, 14, 15, 30, 31, 32, działka nr 12 oraz działki oznaczone numerami 90, 42 i 43, a także numerem 24. W przeliczeniu na miary średniowieczne w oparciu o przyjęte wcześniej wielkości dawałoby to działkę o wymiarach 40 × 100 stóp. Nie byłaby to zatem parcela duża. Jej powierzchnia wynosząca około 336 m² plasowałaby ją znacznie poniżej średniej typowej dla XIV-wiecznej parceli mieszczańskiej¹⁵. Mimo tak niekorzystnej statystyki charakterystyczny układ niektórych parcel, w tym w szczególności w północno-wschodnim bloku przekątniowym oraz południowym bloku przyrynkowym, wydaje się przemawiać za przyjętą wyżej hipotezą.

W oparciu o powyższe ustalenia możemy przyjąć, że w momencie lokacji w mieście można było rozlokować 38 działek pełnopłacowych o wymiarach 40 × 100 stóp. Z tego 12 działek przypadało na cztery bloki przekątniowe i 26 na bloki przyrynkowe. W tym ostatnim przypadku w dwóch krótszych pierzejach rynku mieściło się 10 działek, po 5 w każdej, zaś w dłuższych,

the rhythm of 40-foot division of the frontage, is not without importance in this case.

On the one hand, calculating the length of the plot as well as finding its width was based on the analysing the direction of the plot arrangement on the town plan, while on the other on searching the size most frequently repeated in the preserved division of property, which would at the same time correspond to a given multiple of the plot width. Data obtained in this way suggest that the basic depth of plots in Koszyce could equal about 29.20 – 29.50 metres. Such a size is revealed by the plots no 13, 14, 15, 30, 31, and 32, plot no 12 and plots numbered 90, 42 and 43, and number 24. Expressed in medieval units of measure, on the basis of the previously assumed size, it would give a plot measuring 40 × 100 feet. Therefore, it wouldn't have been a large plot; its area covering approximately 336 m² would have placed it much below the average typical for a 14th-century Burgess plot¹⁵. Despite such unfavourable statistics, a characteristic layout of some plots, particularly in the north-eastern diagonal block and the south market block, seems to confirm the above presented hypothesis.

On the basis of the above findings, we can assume that at the time of the town foundation it was possible to measure out 38 full plots measuring 40 × 100 feet. Among those 12 plots constituted four diagonal blocks while 26 made up the market blocks. In the latter case there were 10 plots, 5 each, in the two shorter market frontages, while in the longer frontages stretched along the main route axis – 16, 8 in each frontage.

Ryc. 8. Koszyce. Schemat teoretycznego modularnego rozplanowania miasta lokacyjnego. Opracowanie autora. Legenda: 1 – kierunki powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, 2 – układ działek o wymiarach 40 × 100 stóp, R – rynek o wymiarach ok. 1,5 × 2,5 sznur, K – kościół parafialny

Fig. 8. Koszyce. Scheme of the theoretical modular plan of a foundation town. Prepared by the author. Legend: 1 – directions of communication connections between the town and the region, 2 – arrangement of plots measuring app. 1.5 × 2.5 'sznur', K – parish church

rozciągniętych na osi głównego traktu – 16, po 8 w pierzei.

Długość odpowiednich bloków powiększona o szerokość pasa ulic wyprowadzających ruch z rynku, po dwie z każdego jego narożnika¹⁶, wyznaczała wielkość rynku. W przyjętym tu modelu wyznaczony w ten sposób rynek miał formę wydłużonego prostokąta o wymiarach $1,5 \times 2,5$ sznura.

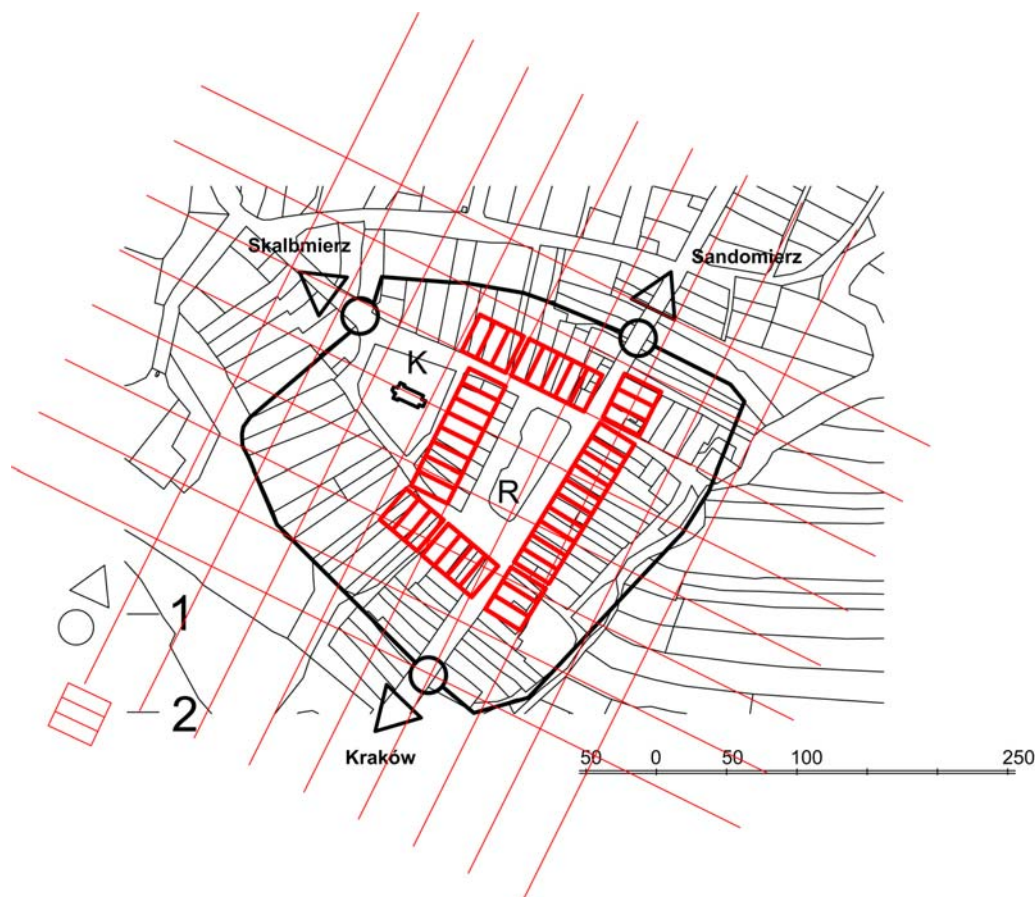
Realizacja tych sztywnych założeń w praktyce była jednak trudna. Wydaje się, że w zetknięciu z zastaną siecią dróg, kierunkami ich przebiegu, a także – czego wykluczyć nie można – z elementami wcześniejszych stanów zagospodarowania terenu nastąpiła ich modyfikacja. Rynek zamiast umiarkowanego prostokąta otrzymał kształt nieregularnego czworoboku zbliżonego formą do trapezu. Mimo nieco zmienionych wymiarów jego powierzchnia nie odbiegała zasadniczo od powierzchni rynku „teoretycznego” i wynosiła około 0,7 ha. Otaczała go ta sama liczba działek co w przytoczonym powyżej opisie planu modelowego. Jedyna różnica polegała na tym, że liczba działek w poszczególnych blokach była inna. I tak w bloku od strony kościoła mieściło się 8 działek. Blok po stronie przeciwnej liczył 10 działek. W bloku północnym znalazło lokalizację 5 działek, natomiast w bloku południowym jedynie 3 działki. Bez zmian pozostawała liczba działek wytyczonych w blokach przekątniowych.

Przyjęte tezy zdaje się potwierdzać wykonana przez autora rekonstrukcja rozplanowania przestrzennego Koszyc w czasie ich lokacji. Porównując zachowane i odtworzone linie regulacyjne, kształty bloków i układ działek w ich ramach można dojść do przekonania, że skonstruowany schemat może być

The length of suitable blocks increased by the width of the streets leading the traffic out of the market square, two in each of its corners¹⁶, determined the size of the market square. In the model accepted here the market determined in such a way had the shape of an elongated rectangle measuring 1.5×2.5 'sznur'.

Realisation of those rigid principles was rather difficult in practice. As a result of their clash with the previous road network, directions in which the roads ran and – which cannot be ruled out – elements of previous land development plans, the principles were modified. The market square, instead of a regular rectangle, became an irregular quadrangle resembling a trapezium. Despite slightly altered size its area did not differ radically from the area of the “theoretical” market square and equalled app. 0.7 ha. It was surrounded by the same number of plots as in the above mentioned description of the model plan. The only difference was that the number of plots varied in individual blocks. And so, there were 8 plots in the block on the church side; the block on the opposite side numbered 10 plots; the north block contained 5 plots, while the south block only 3 plots. The number of plots measured out in diagonal blocks remained unchanged.

The assumed theses seem to be confirmed by the reconstruction of the spatial plan of Koszyce at the time of its foundation, carried out by the author. Comparing the preserved and reconstructed regulation lines, shapes of blocks and plot arrangement within them, one can conclude that the constructed scheme can be similar to the one marked out on the

Ryc. 9. Koszyce. Próba rekonstrukcji układu lokacyjnych działek siedliskowych o wymiarach 40×100 stóp na tle modularnej siatki mierniczej opartej o moduł 1 sznura. Opracowanie autora. Legenda: 1 – bramy miejskie wraz z głównymi kierunkami powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, 2 – działki siedliskowe z okresu lokacji miasta, R – rynek, K – kościół parafialny

Fig. 9. Koszyce. Attempt at reconstruction of the arrangement of foundation settlement plots measuring 40×100 feet against the modular measurement grid based on the module of 1 'sznur'. Prepared by the author. Legend: 1 – town gates with main communication connections between the town and the region, 2 – settlement plots from the times of the town foundation, R – market square, K – parish church

zblizonym do tego, który został wytyczony w terenie w momencie lokacji miasta. Tym samym można przyjąć, że wykonana rekonstrukcja układu przestrzennego Koszyc nosi wszelkie znamiona prawdopodobieństwa.

Na tym etapie rozwoju przestrzennego Koszyc zamykały się w czworoboku o wymiarach około $640 - 720 \times 430$ stóp, co w zaokrągleniu i przeliczeniu na miary metryczne daje mniej więcej 2,5 – 2,6 ha powierzchni. Jedna czwarta tej powierzchni przypadła na rynek i system ulic wewnętrznych, zaś trzy czwarte zajmowała zabudowa siedliskowa¹⁷.

Przechodzenie pierwszej fazy rozwoju związanej z wytyczeniem układu przestrzennego lokowanego miasta w fazę następną, utrwalającą i rozwijającą ten układ, było zazwyczaj procesem długotrwałym. W znacznej mierze szybkość tego procesu zależała od dynamiki gospodarczej i różnych innych uwarunkowań zachodzących na danym obszarze. Do elementów zasadniczych w kwestii periodyzacji tego okresu należy system umocnień obronnych miasta. Czy Koszyc takowy system posiadały, nie wiemy. Nie jest on wzmiankowany w żadnym znanym nam dokumencie historycznym. Analogie do budowy funkcjonalnej i przestrzennej innych polskich miast tego okresu sugerują, że jakiś rodzaj obwodu obronnego chociażby o charakterze prewencyjnym, wyznaczającym w dodatku w sposób trwały granice miasta Koszyc posiadać musiały¹⁸.

Jaką formę mogło przybrać to dzieło inżynierskie, nie wiemy. Możemy jedynie przypuszczać, biorąc pod uwagę wielkość Koszyc, że wzorem innych małych średniowiecznych miast mury obronne Koszyc były wzniesione z drewna. Mogły mieć one kształt drewnianej palisady z częstokołem, wzmocnionej wałem ziemnym¹⁹.

Ich przebieg możemy hipotetycznie rekonstruować²⁰ w oparciu o zachowane relikty ukształtowania terenu, w tym układ skarp i wzniesień, a także przebieg niektórych ulic. Pomocna przy tym okazuje się też analiza układu parcel, ich wielkości oraz sposobu rozmieszczenia w ramach struktury przestrzennej miasta.

Wydaje się, że zataczały one nieregularny, nieco zdeformowany czworobok idący w większości po tyłach działek przyrynkowych. Z sytuacją taką mamy do czynienia w północnej i południowo-zachodniej partii miasta, gdzie linia narysu obronnego przebiegała wzdłuż granic podziałów własnościowych oddzielających od siebie działki o wyraźnie różnym typie rozplanowania. Nie będziemy chyba dalecy od prawdy twierdząc, że od strony zachodniej biegnęły one na tyłach działki zajmowanej przez kościół. Obwód dopełniał odcinek idący wzdłuż dzisiejszej ulicy Kruczej, na granicy miasta i płynącego tu potoku.

W tak wyznaczonym pasie obronnym, będącym zarazem wizualną granicą miasta, funkcjonowały – jak wskazuje na to analiza głównych powiązań komunikacyjnych przechodzących przez miasto – trzy bramy: dwie na przebiegu traktu z Krakowa w kierunku Sandomierza i jedna na drodze zmierzającej od strony rynku w kierunku Skalbmierza.

Jak wyglądał stan i charakter zabudowy Koszyc w okresie lokacji i tuż po niej, nie wiemy. Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy założyć, że w zdecydowanej większości, o ile nie w całości, była to zabudowa drewniana²¹. Pewnych informacji o stanie zabudowy miasta i jego zainwestowaniu w latach późniejszych dostarczają nam dopiero źródła XVI-wieczne. W 1542 roku w mieście działało 14 jatek rzemieślniczych, młyn, garnce gorzałczane i łaźnia²². Funkcjonowanie łaźni

site during the town foundation. Thus, it can be assumed that the carried out reconstruction of the spatial layout of Koszyc bears all the hallmarks of probability.

At that stage of spatial development, Koszyc was enclosed within a quadrangle measuring about $640 - 720 \times 430$ feet, which converted into metric units equals approximately the area of 2.5 – 2.6 ha. One fourth of that area was occupied by the market square and a system of inner streets, while three quarters were occupied by settlement buildings¹⁷.

Passing from the first phase of development connected with marking out the spatial layout of the founded town to the second phase, preserving and developing the layout, was usually a long-lasting process. To a large extent, the speed of the process depended on the economic dynamics and other conditions occurring in a given area. A system of town defensive fortifications was among elements fundamental to the question of its periodization. We do not know whether Koszyc possessed such a system. It has not been mentioned in any historic document known to us. Analogies to the functional and spatial structure of other Polish towns from that period suggest that Koszyc must have had a form of a defensive perimeter, if only of preventive character, but in addition permanently marking the town limits¹⁸.

We do not know either what form such an engineering work might have taken. We can only surmise considering the size of Koszyc that, following the example of other small medieval towns, the defensive fortifications in Koszyc must have been built of wood. They might have had the form of a wooden palisade with a stockade and reinforced with an embankment¹⁹.

Their outline can be hypothetically reconstructed²⁰ on the basis of preserved relics of the lie of the land, including the escarpments and hills, as well as layout of some streets. The analysis of the plots arrangement, their size and a way of distribution within the spatial structure of the town also turned out to be useful.

It seems that the fortifications followed an irregular, slightly deformed quadrangle, running mostly along the back of the plots adjacent to the market square. We encounter such a situation in the north and south-west part of the town, where the defensive outline ran along the borders of property divides separating plots with clearly different types of planning. We will not be far from the truth, if we say that on the west side they ran at the back of the plot occupied by the church. The perimeter was completed with a section running along the present-day Krucza Street, on the boundary of the town and the brook flowing here.

The analysis of main communications connections running through the town indicates that three gates functioned within the so determined defensive outline which also served as a visual boundary of the town: two gates along the route running from Krakow towards Sandomierz, and one on the road leading from the direction of the market square towards Skalbmierz.

We do not know what the state and character of buildings in Koszyc was like during its foundation and directly afterwards. In all probability, it can be assumed that the majority of buildings if not all of them were made of wood²¹. Certain information concerning the town building development and its investments in later years was provided by sources from the 16th century. In 1542, 14 craftsmen's stalls, a mill, booze cauldrons and a bath functioned in the town²². The bath functioning in Koszyc implies that the town had to have

w Koszycach sugeruje, że miasto musiało w owym czasie posiadać także wodociąg. W latach 1563-1564 w Koszycach stały 83 domy. Prócz tego funkcjonowały w nich obok wcześniej wymienionych obiektów folusz oraz blech, wzmiankowany już w 1521 roku²³. Wydaje się, że do najstarszych wzmiankowanych w mieście obiektów należały: kościół erygowany ok. 1394 roku, będący filią kościoła w Witowie, oraz szkoła. W 1437 roku jej rektorem był niejaki Tomasz z Łabiszyna²⁴. Z 1564 roku pochodzą wzmianki o ratuszu²⁵. Gdzie był zlokalizowany, nie wiemy. Wzorem innych miast możemy jednak wnosić, iż mógł on znajdować się na rynku. Za miastem, przy drodze od strony Krakowa działał szpital z kaplicą św. Krzyża. Wzmiankują go akta wizytacji biskupiej z 1589 roku. Wspominają o nim także autorzy *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego* opisując go jako dom schronienia dla starców i kalek²⁶. W połowie XVI wieku w okolicy miasta funkcjonowały 3 mosty na rzece Szreniawie. Wspomina o nich *Lustracja* z roku 1564²⁷. Z dokumentu tego dowiadujemy się też o przedmieszczanach koszyckich osadzonych na 10 i ½ łana w Jawiczowicach²⁸. Podobno po raz pierwszy miejscowość ta wymieniana jest w źródłach w roku 1388²⁹. Miała ona formę wsi, w ramach której w XV wieku funkcjonował folwark królewski oraz karczma³⁰.

Na podstawie zebranego materiału możemy zaryzykować stwierdzenie, że układ urbanistyczny średniowiecznych Koszyc formował się w co najmniej trzech zasadniczych etapach.

Najstarszy z nich, przedlokacyjny, związany był z funkcjonującą w tym rejonie osadą, która jeszcze w 1361 roku wchodziła w skład dóbr rycerskich.

Okres kolejny to czasy lokacji miasta. Powstała wówczas struktura, która mimo pewnych skażeń i deformacji wynikających zapewne z konieczności dostosowania się do konfiguracji terenu z jednej strony, z drugiej zaś – do wcześniejszych stanów zagospodarowania, cechowała się dużym stopniem zwartości kompozycji i regularności. Jej lokacja nawiązywała do powszechnych wówczas trendów, w ramach których lokacje miast po pierwsze – prawie zawsze nawiązywały do już istniejących osad, po wtóre – w swoich rozwiązaniach funkcjonalnych i przestrzennych stosowały znormalizowaną i ujednoczoną pod względem wielkości działkę³¹. Również zastosowany przy okazji lokacji Koszyc typ bloku wydaje się w swych zasadniczych zrębach mieścić w obowiązujących wówczas kanonach. Jest to blok jednofrontowy, prosty, otwarty w kierunku bądź to rynku, bądź to ulicy głównej. Nietypowa wydaje się być jednak jego wielkość. Podczas gdy już od połowy XIII wieku, początkowo na Śląsku, a w latach późniejszych także w innych dzielnicach kraju, dąży się do skrócenia szerokości bloku, to tu, w Koszycach nadal operuje się blokiem wydłużonym grupującym od 8 do 10 działek. Poza średnią, w świetle ustaleń A. Berdeckiej, mieści się wielkość zastosowanej w Koszycach działki mieszczącej. Jednak jak tu już zaznaczono, przyjęte wymiary mają charakter hipotetyczny i jako takie wymagają weryfikacji w trakcie dalszych badań.

Okres trzeci odpowiada wysiłkom zmierzającym do trwałego wyznaczenia granicy zasiedlonego już układu. W efekcie tego wysiłku miasto zmieniło swój charakter. Z układu otwartego przeszło w kierunku formy statycznej. Jego rozwój mógł odtąd iść tylko w jednym kierunku – wypełnienia zabudową wolnej jeszcze przestrzeni.

a working waterworks at the time. In the years 1563-1564, 83 houses stood in Koszyce. Besides the already mentioned objects a fulling mill, and a bleach field mentioned in 1521, functioned there²³. The oldest objects mentioned in the town seem to have included the church erected around 1394, which was an affiliate of the church in Witow, and the school. In 1437, the school rector was a Tomasz from Łabiszyn²⁴. The town hall was mentioned in 1564²⁵, though where it was located we do not know. Judging by examples of other towns we can assume that it may have been located in the market square. Outside the town, along the road to Krakow there stood a hospital with a chapel of the Holy Cross. It was mentioned in the records from a bishop's inspection from 1589. It was also mentioned by the authors of the *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* (Geographical Dictionary of the Polish Kingdom) describing it as a shelter for the old and infirm²⁶. In the mid-16th century, in the vicinity of the town 3 bridges functioned on the Szreniawa River, mentioned in the *Lustracja* (Survey) from 1564²⁷. From the document we learnt also about settlers in the Koszyce suburbs settled on 10 and ½ lans in Jawiczowice²⁸. For the first time the village was probably mentioned in the sources from 1388²⁹. It was a village within which a royal grange and an inn functioned in the 15th century³⁰.

On the basis of collected material, we can risk an assumption that the urban layout of medieval Koszyce was formed in at least three fundamental stages.

The oldest of those, a pre-foundation one, was associated with the settlement still functioning in this region in 1361, which was a part of a knightly estate.

The next period encompassed the time of the town foundation. At that time a structure was established which, despite certain disfigurements and deformations probably resulting from the need to adapt to the lie of the land, on the one hand, and to former land development plans on the other, was characterised by a large degree of compactness and regularity in its composition. Its foundation alluded to the trends, quite common at the time, according to which town foundations were – firstly – almost always related to already existing settlements, and – secondly – used a standardized plot of unified size in their functional and spatial solutions³¹. The type of block applied during the foundation of Koszyce also seems to have basically fitted into the principles binding at the time. It was a single-front, simple block, opening either towards the market square or the main street. However, its size appears rather unusual. While since the mid-13th century, initially in Silesia and later also in other regions of the country, it was attempted to shorten the width of the block, an elongated block grouping between 8 and 10 plots was still being used in Koszyce. According to the findings of A. Berdecka, the size of a Burgess plot used in Koszyce is outside the average. Nevertheless, it has already been mentioned that the measurements accepted here are of hypothetical character and as such require verification in the course of further research.

The third period corresponds with efforts aimed at establishing permanent boundaries of the already settled complex. As a result of those efforts the town changed its character and from an open layout it moved towards a static form. Since then, its development could have followed only one direction – that of buildings filling in the still vacant space.

tum. V.M.

- ¹ F. Kiryk, *Lokacje miast nadwiślańskich w XIII–XVI stuleciu. Dodatek, Pamiętnik Sandomierski*, T. 1, Kraków 1993 s. 24–26.
- ² *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (dalej SHG), Cz. III, z. 1, Kraków 1994, s. 22–25.
- ³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wydany pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, T. IV, Warszawa 1883, s. 489–490.
- ⁴ A. Bienias, St.M. Przybyszewski, *Koszycy, 1374–2001*, Kielce 2002.
- ⁵ *Archeologium ziemi koszyckiej*, red. H. Przybyszewski, Kazimierza Wielka 2012.
- ⁶ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej Mp.), t. I, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, nr 260.
- ⁷ Zob. F. Kiryk, *Lokacje...*, *op. cit.*, s. 24.
- ⁸ *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (dalej MS), wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1919, nr 369; *Lustracja województwa krakowskiego* (dalej LK) 1564, wyd. J. Małecki, Warszawa 1962, s. 52; zob. też F. Kiryk, *Lokacje...*, *op. cit.*, s. 24–25; B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Prace Komisji Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, nr 41, Kraków 1977, s. 51 oraz s. 83–84, zob. też A. Bienias, St.M. Przybyszewski, *Koszycy 1374–2001*, Kielce 2002, s. 42–43.
- ⁹ Do podobnego wniosku doszli A. Bienias i St.M. Przybyszewski, *Koszycy 1347–2001*, *op. cit.*, s. 43.
- ¹⁰ B. Wyrozumska, *Drogi...*, *op. cit.*, s. 51; F. Kiryk, *Lokacje...*, s. 20–23.
- ¹¹ B. Wyrozumska, *Drogi...*, s. 83–84, F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XIV w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1995, s. 254.
- ¹² F. Kiryk, *Lokacje...*, s. 24.
- ¹³ Przeprowadzono je na współczesnych cyfrowych mapach ewidencji gruntów pozwalających na bardzo dużą dokładność odczytu. Oryginały tych map są w posiadaniu Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Proszowicach.
- ¹⁴ J. Pudelko, *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* (dalej KAiU), t. IX, 1964, z. 1, s. 13–27.
- ¹⁵ A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, PAN, Wrocław 1982, s. 61–78; zob. też B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne...*, *op. cit.*, cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, s. 180–185 oraz tabela 9.
- ¹⁶ Wynosiły one odpowiednio dla dróg głównych i drugorzędnych 30 i 15 stóp.
- ¹⁷ Wyniki te są zbieżne z ustaleniami T. Kozaczewskiego, *Wielkość i program budowy miasta średniowiecznego*, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki, Politechnika Wrocławska, Monografia nr 3–4, Wrocław 1972; zob. też M. Książek, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*, Politechnika Krakowska, Kraków 1992, s. 69.
- ¹⁸ T. Tołwiński, *Urbanistyka*, t. 1, *Budowa miasta w przeszłości*, Warszawa 1947; J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, MON, Warszawa 1973; D. Kuśmier-Krupa, *Skawina w średniowieczu, zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne*, Kraków 2012, s. 56.
- ¹⁹ J. Widawski, *Miejskie mury obronne...*, s. 16–17.
- ²⁰ Dokładne wytyczenie przebiegu obwodu obronnego Koszyc nie jest możliwe bez rozpoznania archeologicznego terenu.
- ²¹ A. Bienias, St. Przybyszewski, *Koszycy...*, s. 43.
- ²² Archiwum Skarbu Koronnego (dalej ASK), L.VI, ks. 24, k. 1–4.
- ²³ ASK, XVIII, ks. 18, k. 142 oraz LK 1564, s. 52; zob. też SHG, s. 26 i A. Bienias, St. Przybyszewski, *Koszycy...*, s. 46.
- ²⁴ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej AKM) *Acta officialatus Cracoviensis*, t. 5, k. 225–328; Biblioteka PAN w Krakowie, rkps 6565; AKM, *Acta Visitationum*, t. 10, k. 209; SHG, s. 22 oraz 25; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku*, Kraków 1974, mpis, s. 126; tenże, *Lokacje...*, s. 26.
- ²⁵ A. Bienias, St. Przybyszewski, *Koszycy...*, s. 44.
- ²⁶ SHG, s. 25; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, s. 489.
- ²⁷ LK, t. 1, s. 51.
- ²⁸ Tamże, s. 50–51; zob. też SHG, s. 22 i 24.
- ²⁹ A. Bienias, St. Przybyszewski, *Koszycy...*, s. 48 i 49.
- ³⁰ Tamże, s. 49.
- ³¹ A. Berdecka, *Lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1333–1370. Chronologia i rozmieszczenie*, *Przegląd Historyczny*, T. LXV/1974, z. 4, s. 611; tenże, *Lokacje i zagospodarowanie...*, s. 76; K. Skowroński, *Z dziejów osadnictwa nad Wisłoką w XVI wieku* [w:] *Medievalia w 50 rocznicę pracy naukowej Jan Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 149; O. Lange, *Lokacje miast Wielkopolski właściwej na prawe niemieckim w wiekach średnich*, *Pamiętnik Historyczno-Prawny*, Lwów 1925, t. 1, z. 5, s. 157; J. Malczewski, *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI w.*, Rzeszów 2006, s. 260–284; R. Malik, *Radymno. Charakterystyka budowy przestrzennej miasta lokacyjnego w świetle analizy materiałów kartograficznych*, *Wiadomości Konserwatorskie*, nr 30/2011, s. 72–73; J. Pudelko, *Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich w XIII wieku*, KAiU, 1964, t. IX, z. 2, s. 115–136.

Streszczenie

Początki średniowiecznych Koszyc możemy wiązać z funkcjonującą tu jeszcze przed lokacją miasta wsią rycerską. W II połowie XIV wieku w oparciu o nią w Koszycach zostaje ulokowane miasto. Jego forma przestrzenna wydaje się być ściśle związana ze skrzyżowaniem dwóch dróg handlowych. Pierwsza z nich – główna – to droga idąca od strony Krakowa w kierunku Sandomierza i dalej poprzez Lublin na Litwę. Druga z wymienionych dróg była traktem lokalnym łączącym osadnictwo na prawym brzegu Wisły poprzez Uście Solne, Morsko i Koszyce ze Skalbmierzem, Działoszycami i Jędrzejowem. Zastosowany przy okazji lokacji miasta plan zasadzał się na prostej ortogonalnej konstrukcji, której miejscem centralnym był czworoboczny rynek. Wokół niego rozmierzono w pojedynczym pasie 8 bloków zabudowy siedliskowej. Przy ich organizacji zastosowano znormalizowaną i ujednoliczoną pod względem powierzchni działkę o wymiarach ok. 40 × 100 stóp.

Abstract

The origins of medieval Koszyce can be associated with a knight's village functioning here before the town's foundation. In the 2nd half of the 14th century, a town was founded in Koszyce on the basis of the village. The spatial form of the town seems to be closely connected with the crossroads of the two trade routes. The first – main one – was the route running from Krakow in the direction of Sandomierz, and further through Lublin to Lithuania. The other was a local route linking the settlements on the right bank of the Vistula River, via Uście Solne, Morsko and Koszyce with Skalbmierz, Działoszycy and Jędrzejow. The plan applied during the town foundation was based on the simple orthogonal construction whose central point was a quadrangular market square. 8 settlement blocks were measured out around it in a single line. They were organized using a standardised and uniform, as far as its area was concerned, plot measuring app. 40 × 100 feet.